

II 8 d/3442.

Zu der

N. J. H. C. E. G.

öffentlichen Prüfung aller Klassen

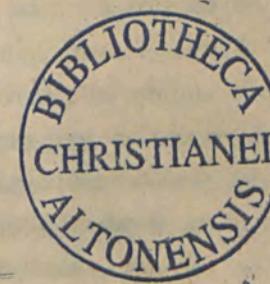
des

KÖNIGLICHEN CHRISTIANEUMS

am 16. März Vormittags um 9 Uhr und Nachmittags um 3 Uhr

ladt geziemend ein

J. H. C. Eggers.

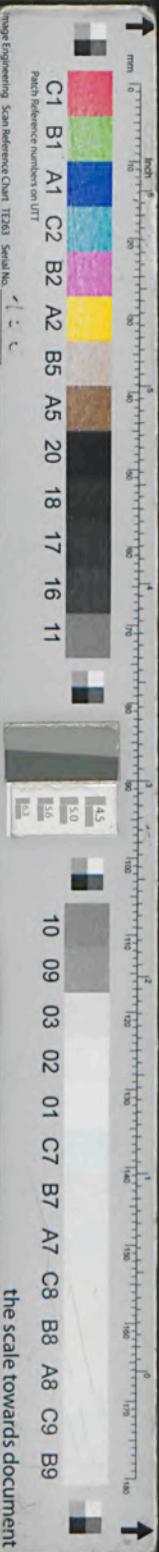
Vor an:

Quaestionum Tullianarum Specimen.

ALTONA.

Gedruckt bei Hammerich & Lesser.

1842.

II d/B 142.

Zu der

Nord

öffentlichen Prüfung aller Klassen

des

KÖNIGLICHEN CHRISTIANEUMS

am 16. März Vormittags um 9 Uhr und Nachmittags um 3 Uhr

lade t geziemend ein

J. H. C. Eggers.

Vor an:

Quaestionum Tullianarum Specimen.

ALTONA.

Gedruckt bei Hammerich & Lesser.

1842.

55
112

N 49

Gelehrte Pflanze mit
Wissenschaft

1868 K 277

ALTONA

1415

...q; obsequiis nuncq; cibis amicisq; munitionibus acceditur. multo spacio
tempore mentitur etiam q; mississimis libris, quodq; sunt monographia, militaria
et omni corpori opere ali; ceteris illis, ut iudiciorum, ratiociniorum, etiamq; in
aliquo solitudo ratiociniorum in hisq; in causisq; sive anno et annis, sed eti; con-
tra eundem etiamq; sicutq; haec, ceterisq; ratiociniorum non sive contra
monographia, sicutq; ipsius etiamq; ratiociniorum obsequio, etiamq;
idem hunc hi eti; sive... modisq; ratiociniorum sive aliquo ratiociniorum antea
q; probatum oportetq; ratiociniorum sive obsequio, sive in hisq; in quibus impetrat
ratiociniorum sive obsequiorum sicutq; obsequio, sive in hisq; in quibus impetrat
ratiociniorum sive obsequiorum sicutq; obsequio, sive in hisq;

Ad *Ciceronis librum secundum de Oratore* interpretandum accedenti mihi
peropportune cecidit, ut *Ellendti, V. D.*, commentarii et critici et exegetici
modo editi mihi afferrentur. Ea enim fuit in iis conscribendis viri clarissimi
diligentia, ea circumspectio eius et prudentia, ut vix quisquam nihil se iis ad
libros Tullianos melius intelligendos adiutum esse dicturus sit. Ego quoque,
ut delectationis, ita utilitatis plurimum ex iis me perceperisse, grato animo fa-
teor. Attamen in singulas res curiosus inquirens pauca inveni, in quibus aut
addendum aliquid, aut accuratius definiendum, aut corrigendum existimarem.
Saepius enim hos *Ciceronis libros discipulis meis interpretatus* multa ipse an-
notaveram, quae ad sententiam huius vel illius loci paullo difficilioris melius
explanandam facere mihi viderentur. Cum his igitur contuli novos, quos ac-
ceperam, commentarios, nec parvo gaudio affectus sum, cum plurima mea aut
amplificata aut confirmata viderem, alia ita refutata, ut meliora facile ample-
terer. Quod cum ita sit, non alienum videbitur, si ex iis, in quibus aliquid
me vidiisse arbitror, pauca eligam, eaque ita explicata proponam, ut simul
eius rationis, quam ego cum in universa veterum scriptorum interpretatione,
tum in enucleandis quibusdam artis grammaticae praecepsis, quae a viris do-
ctis subtilius, imo contortius nonnunquam tractantur, sequi soleo, exemplum
lecturis exhibeam.

Qui librum aliquem interpretaturus est aliis, cum primum constat opor-
tere rem, quae illo libro pertractatur, universam distinete proponere, deinde
quomodo singulae eius partes inter se cohaereant, accuratius ostendere. In qua
singularum partium descriptione ita versari potest, ut aut primaria tantummodo
rerum pertractatarum capita summatim percurrat, aut secundum dialecticorum

praecepta totam interiorem cogitationum continuationem, prout in legendo progreditur, quam fieri potest diligentissime persequatur. Hanc rationem, quae intelligenti cuique facile se ipsa probat, ut Ellendtus, ita ego quoque inire soleo, in hac una re cum eo dissentiens, ut, quid in proximis scriptor explicatus sit, non simpliciter demonstrem, sed singulis generibus partibusque enumerandis, quomodo cogitata inter se connexa sint omnia, logicam rationem secutus discipulis meis ante oculos ponere studeam. Qua re id simul mihi assequi videor, ut, quid in iis, quae ipsi excogitant literisque mandare volunt, sibi sequendum sit, praeclaro exemplo proposito facilius perspiciant. Videntur autem libro de *Oratore secundo*, qui locum de rerum inventione, de earum ordine deque memoria complectitur, praecepta rhetorica ita se excipere:

A. Prooemio consilium, quod in his libris scribendis secutus sit, Cicero fratri suo probare studet.

1. Narrat igitur primum L. Crassum et M. Antonium, quorum sermo de arte dicendi his libris continetur, quamquam alter se contemnere, alter se ne nosse quidem Graecos simulaverit, tamen varia doctrina instructos ad dieendum accessisse, cum domesticis testibus, tum ipso usu cognitum se habere (c. 1, 1—4);
 2. nec putat, posse quemquam sine dicendi doctrina omnique sapientia ulla eloquentiae laude florere (c. 1, 5—c. 2, 6);
 3. fecisse igitur se, ait, libenter, ut fratri, qui libros rhetoricos propter eorum, qui de dicendi ratione disputarent, ieunitatem bonarum artium contemneret, ea, quae a summis oratoribus divinitus dicta essent, literis mandata traderet (c. 2, 7—c. 3, 11).
- B. Tum ad sermonem ipsum altero die habitum progreditur. Cum igitur advenissent Q. Catulus et C. Julius Caesar, familiarique sermone instituto, invitassent Antonium, ut partes suas perageret (c. 3, 12—c. 7, 28), hic rem aggressus,
- a. principio universe docet,
 1. artem non esse eloquentiam (c. 7, 29—c. 8, 51);
 2. posse tamen eius praecepta quaedam dari (c. 8, 52);
 3. nec quidquam esse perfecto oratore praeclarus (c. 8, 53—c. 9, 58).

b. His oratoris laudibus cum Crassus et Catulus admodum delectati essent, iam ad ipsum oratoris munus definiendum transit Antonius (c. 10, 39-42).

α. Praeter genus iudiciale et deliberativum, quibus addi fortasse possint laudationes (c. 10, 42 - c. 11, 47), cetera, quae aliquando cadant in oratorem, non arbitratur praecepta desiderare. Itaque

aa. Cetera illa quae sint, enumerat. Sunt enim primum

1. testimonia, mandata, obiurgationes, cohortationes, consolations (c. 11, 48 - c. 12, 50);

2. deinde historia, in qua commendanda Graece doctum se esse ipse prodit (c. 12, 51 - c. 15, 64);

3. denique infinitae quaestiones (c. 15, 65 - c. 16, 68).

bb. Tum causam affert, cur non desideret, qui in causis bene versatus sit, eum de toto reliquarum orationum genere non quaesitum esse, quid dicat, affirmans (c. 16, 69 - 17, 75).

β. Qua disputatione ubi magnam sibi exspectationem commotam esse, Catulus dixit (c. 18, 74-76), Antonius susceptum negotium pertractaturus, postquam rhetoricae summa capita breviter percurrit (c. 19, 77 - c. 20, 84), oratorem ipse ita instituit, ut

aa. primum paucis praemoneat,

1. videndum esse, quid quisque efficere possit (c. 20, 85 - c. 21, 88);

2. deinde demonstrandum, quem quisque imitetur, monendumque, ut in eo, quem probaverit, quae maxime excellant, consequatur (c. 21, 88 - c. 25, 98);

3. tum causas, quas suscipiat, diligenter penitusque ei esse cognoscendas (c. 24, 99 - 103);

4. denique definiendum, quae sit causa ambigendi (c. 24, 104 - c. 26, 115):

bb. deinde dicendi doctrinam ipsam tradat. Quare

I. primum quidem commendat eas tres res, quibus omnis dicendi ratio ad persuadendum nixa sit, i. e. persecutur *locum de inventione* (c. 27, 114-115).

aa. Has res singulas oratione sua persequitur, et

1. primum quidem agit *de probatione* (c. 27 – c. 41), cum
universe explicans probationes et artificiales et inartificia-
les (c. 27, 146 – c. 29, 129), tum de singulis generibus
haec praeepta addens,

- 1) primum oratorem in rebus versatum esse oportere,
si locos ei prodesse velimus (c. 30, 150–151);
- 2) deinde cognita causae natura, ad genus universum
disputationem referendam esse, in qua re operam dan-
dam esse philosophiae (c. 30, 152 – c. 38, 161);
- 3) tum videndum esse, unde argumenta ipsa petenda
sint (c. 39, 162), quae sumantur aut ex ipsa rei vi-
atque natura (c. 39, 163 – c. 40, 172), aut assuman-
tur foris (c. 40, 173);
- 4) denique his locis cognitis, inventas res tam varie
tractandas esse, ne defatigetur, qui audiat, similitu-
dinis satietate (c. 41, 174–177).

2. Deinde exponit *de animorum conciliatione* (c. 42, 178 —
c. 43, 184).

3. Denique *de animorum permotione* ita disserit, ut, post-
quam docuit generatim, quid faciendum sit, et quid ipse
faciat, cuius magnam in ea re vim esse homines putent
(c. 44, 185 – c. 50, 203), quid in ea re spectandum sit
oratori, moneat (c. 50, 204).

- 1) Primum ei considerandum est, postuleatne causa, ut
animi moveantur (c. 51, 205);
- 2) deinde videndum, quibus rebus maxime varia motuum
animorum genera excitentur (c. 51, 206 – c. 52, 211);
- 3) denique genus orationis acre et lene saepe ei miscen-
dum est, nec tamen subito; animorum autem permotio-
nes interdum contrariis sunt tollendae (c. 53, 212
— 216).

4) Postremum tractatur locus *de ioco et facetiis*, quibus multum in causis proficiatur, a C. Julio Caesare.

aaa. Hic primum naturae esse et cavillationem et dicacitatem, nec ullam salis esse artem docet; quanta vero facetiarum vis sit, Crassi exemplo probat (c. 54, 246 – c. 57, 234).

bbb. Deinde de toto genere iocandi copiosius disserit (c. 58, 235).

aaa. Omisso ioci ortu, locum ridiculi turpitudine contineri affirmat (c. 58, 236).

βββ. Risum moveare esse oratoris contendit (c. 58, 236).

γγγ. Quatenus oratoris sit, definit (c. 58, 237 — c. 59, 239).

δδδ. Duo ridiculi genera proponit, quorum unum sit in re (c. 59, 240 – c. 60, 245), alterum in dicto (c. 60, 244–247).

ccc. Singula ridiculi genera illustrat.

aaa. Quamquam ex iisdem locis et gravia et ridicula sumantur, tamen non omnia ridicula faceta esse, dicit (c. 61, 248–251).

βββ. Quae genera sint oratoris, ostendit:

N. primum, quod positum sit in dicto (c. 62, 252), quo pertineant non solum ambigua (c. 62, 253–254), sed septem etiam alia genera, quae cum ambiguo coniuncta risum moveant (c. 63, 255 – c. 63, 263);

D. deinde quod positum sit in re, cuius viginti quinque genera enumerantur (c. 66, 264 – c. 71, 290).

ββ. His expositis eam Antonius addit admonitionem, ut rebus inventis videat orator, quid habeat quaeque causa boni, quid mali (c. 72, 291 – c. 73, 306).

II. Sequitur altera artis dicendi pars, quae *de ordine rerum et collocatione exponit.*

aa. Universe ostendit Antonius,

aaa. quid in argumentis eligendis tenendum (c. 76, 307–309);

bbb. ubi ad animos commovendos degrediendum (c. 77, 310–312);

ccc. cur firmissimum quodque primum tractandum sit (c. 77, 313–315).

ββ. *De singulis orationis partibus agit, et quidem*

aaa. de exordio (c. 78, 315 – c. 80, 325);

bbb. de narratione (c. 80, 326 – c. 81, 330);

ccc. de propositione (c. 81, 331);

ddd. de confirmatione et refutatione (c. 81, 331);

eee. de peroratione (c. 81, 332).

Pertractatis his duabus artis dicendi partibus addit Antonius,
quid tenendum sibi videatur non solum

aa. de suasionibus et dissuasionibus (c. 81, 333 – c. 83, 340);

ββ. sed etiam de laudationibus (c. 84, 341 – c. 85, 349).

III. Denique Antonius tertium locum adiungit, qui est *de memoria* (c. 85, 350).

1. Breviter artis memoriae inventae narrat historiam (c. 86, 351,–354).

2. Deinde monet, quanta eius sit utilitas (c. 87, 355).

3. Quamquam natura huius boni princeps sit, artem tamen
adiuvare posse oratorem defendit (c. 87, 356–357).

4. Adiuvat autem sensu videndi, qui ex omnibus nostris sensibus est acerrimus (c. 87, 357). Imaginibus enim acribus per loca illustria dispositis et verba et res in memoria rediguntur (c. 87, 357 – c. 88, 360).

C. Totius libri epilogus

1. Antonius, orationem suam concludens, loquacitatem sibi insolitam excusat (c. 88, 361);

2. Catulus autem, gratiis actis pro se et fratre suo, miratur, quae causa illum in hunc sermonem impulerit (c. 89, 362–363).

5. Tum Antonius, adimere se omnem recusationem Crasso voluisse, ait (c. 89, 564).
4. Crassus igitur, ab omnibus rogatus, *de elocutione et actione* post meridiem se expositum promittit (c. 90, 565—567).
-

Ita oratione Antonii breviter descripta, ad locos aliquot accuratius explicandos transeo, ac primum quidem c. 4. verba: *cum essemus eius modi*, in quibus omnes offenderunt, ferri posse equidem semper arbitratus sum, quamquam Ellendtus quoque uncinis ea inclusit. Videtur enim pronomen *eius* determinativum esse (comm. de pronom. lat. p. 7), quod ad ea, quae paullo ante dicta sunt, referendum est. Est igitur: *cum essemus eiusmodi*, ut id facile intelligeremus. Alacritatem quandam et naturale ingenii puerilis acumen his verbis interpositis significari puto. Ipse Ellendtus infra c. 90, 567 verba: „*id autem committere, vides, quam homini censorio conveniat*“ ex iis, quae proxime antecedunt, recte ita explicat: „*committere, ut censori causa operis faciendi detur*“ Componi cum his potest illud Virgilii (Aen. IV, 579): „*Scilicet is labor est superis, ea cura quietos Sollicitat*“ ubi ex proximis supplendum est: „*ut horrida iussa per auras ferant*“

C. 6, 25 coniunctivi *gestiant* et *cupiant*, a codd. non satis firmati, vereor, ne aliquando indicativis denuo cessuri sint. Anacoluthon enim verbis interpositis: „*quemadmodum . . . volitare* satis excusatur. Ex omnibus, quos coacervarunt interpretes (vid. Moser. ad Tusc. IV, 55, 75) locis, huic simillimus est Off. III, 10, 45: „*ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus est alter eius sistendi*“ ubi quamquam *sententia* non minus, quam hic, *rite procedit*, tamen Zumptius, V. D., nuper anacoluthon defendi posse, suo iure contendit.

Verba, quae leguntur c. 9, 58: „*tamen hoc certius nihil esse potest, quam quod omnes artes aliae sine eloquentia suum munus praestare possunt, orator sine ea nomen suum obtinere non potest; ut ceteri, si diserti sint, aliiquid ab hoc habeant; hic, nisi domesticis se instruxerit copiis, aliunde dicendi copiam petere non possit*“ mihi quidem non satis recte interpretes videntur

explicasse. Verum quidem est, quod de pleonasmo: „*hoc certius, quam*“ multis exemplis allatis docent; sed quod addunt de usu particulae *quod* probari nullo modo potest. Omnes enim, quod sciam, verba ita coniungunt: *certius esse nihil potest, quam quod*, quasi dici possit: *certum est, quod*, quod mihi secus videtur. Confugunt quidem ad circumlocutionem, quam Ellendtus aliis locis, ubi particula *cum* reperitur, defendere conatur; sed cum exempla, quae similem particulae *quod* usum probent, plane deesse videantur, equidem, commate posito inter *quam* et *quod*, hanc particulam *quod* causalem esse iudico; deinde verbis *potest* et *ut* commate sciunctis, *ut* non consecutionem indicare puto, sed ex comparativo *certius* pendere, ut totus locus ita vertendus sit: „dennoch kann Nichts gewisser sein, als dass, weil alle Wissenschaften ohne Beredtsamkeit ihre Aufgabe lösen können, der Redner aber ohne sie seinen Namen nicht behaupten kann, die Uebrigen, wenn sie bereit sind, Etwas von diesem haben; dieser aber, wenn er nicht mit eignen Mitteln sich versehen hat, Fülle der Rede anderswoher nicht entnehmen kann.“ Hanc interpretationem flagitare mihi videtur ipsa oppositionis ratio. Quae est enim oppositio in his: „*etsi, quid cuiusque artis proprium sit, ex eo iudicari potest, quod quaeque docet: tamen certum est, omnes artes alias sine eloquentia munus suum praestare posse, non item oratorem?*“ Quidni haec postrema cum superioribus ita cohaerere statuamus: „*hoc tamen nihil certius est, quam, si quis de ceteris artibus diserte dicere possit, hoc non esse harum artium proprium, sed extrinsecus assumptum, propterea quod sine eloquentia suum munus praestare possint; solum oratorem aliunde dicendi copiam petere non posse.*“ Ex quo sequitur, etsi ars non sit eloquentia, posse tamen eius pracepta quaedam dari peculiaria. Ut hic *domesticas* copias, ita infra c. 20 *domesticum* praeconium, Or. 58: *domestica* exempla alienis opposita invenimus, quae addi possunt iis, quae habet Zumpt. ad Caecil. 10. Scilicet pro *privō* vel *suūm* vel *domesticum* dicebant Romani. — Ut hic enunciatio causalis, ita Flacc. 65 enunciatio conditionalis antecedit particulam *ut*. Legimus enim l. c.: „Quid in Graeco sermone tam tritum atque celebratum est, *quam, si quis despiciat ducitur, ut Mysorum ultimus dicatur.*“ — Deinde de locutione: *certum est, ut* multi fuerunt, qui subtilius disputarent. Iis, quos Haasius laudat (Reisig's lat. Sprachw. p. 556) in primis addendi

sunt Klotz ad Tusc. III, 5, 5 et Madvigius ad fin. II, 5, 6. Duae videntur rationes esse insigniores, quibus eam se explicare posse putant grammatici. Alii enim, *ut* adverbium esse arbitrantur, *modum* ubique significans; alii, de *facto* cogitantes, aut „transitum statuunt ex cogitatione vel subiecti vel obiecti ad *effectus* notionem“, aut praeter *effectum*, cui *finem* etiam, interdum *optatum* adiiciunt, solam rei opinionem aut suspicionem, qua *ponatur* aliquid, coniunctionem *ut* declarare et ad breviloquentiam saepe configiendum esse existimant. Quam posteriorem rationem nos quidem ita amplectimur, *ut ne modum* quidem omnino excludendum esse censeamus. Ut enim verba sensuum, videnti praeferunt et audiendi, particulam *ut modum* exprimentem saepissime sibi adiunctam habent (Muetzell. ad Curt. IV, 43): ita videtur verba, in quibus mentis perceptionis vel comprehensionis vis inest, eadem particula eadem potestate sequi posse. Si enim aliae rationes grammaticae, ut gradus, ut causae, ut temporis et loci, cum ex illis verbis aptae sunt, interrogationibus possunt declarari, quidni modus etiam interrogatione exprimatur? Unum licet apponere exemplum. Legimus apud Ciceronem (N. D. I, 9): „ne in cogitationem quidem cadit, *ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset*“: ubi de *facto* nemo poterit cogitare.

C. 20, 84. Dubito, an verba *arte coniuncta* id probent, quod adhuc ambigitur. Sententia enim mihi videtur ea esse, quam enucleavit Schuetz: *quam* (*animus*) *si* (*vel cum*) *ars* (*ei*) *coniuncta erit*; non, *quam ars cum illo animo coniuncta*. Quod si verum est, ablativus ita cum comparativo connexus est, ut vices *particulae quam et ablativi* sustineat, de qua re dubitant Intpp. ad Hor. Carm. III, 23, 20. An excidit illud *quam*? — Eodem capite iure retinuit Ellendtus *possit*, quamquam paullo ante *possis* et *facias* dictum erat. Positum illud est absolute, et, *ut deceat*, verbum est impersonale, de quo vid. Beier. ad off. II, 19, 68 et Klotz. ad Tusc. I, 11. Nisi adiunctum esset verbum *deceat*, possemus etiam de tertia persona cogitare, quae, ubi subiectum incertum est, in sententiis secundariis poni solet, de quo usu vid. Ellendt. ad Or. I, 8; Klotz. ad Tusc. IV, 8, 17.

Quae leguntur c. 24, 101, saepe perperam intellecta sunt. Vera sunt, quae habet Ellendtus; sed unum desidero. Ambigunt, quid sibi velint verba: „*sed etiam illa maior opinione, quod nemo potest de ea re, quam non novit,*

non turpissime dicere." De negligentia, quae paullo ante commemorata est, cogitat Muellerus, quae ratio probari non potest. *Illa* (offensio) explicatur iis, quae proxime sequuntur: *quod nemo potest* (Heindorf. ad N. D. II, 50); particula *quod* autem non raro ad illud pronomen refertur. C. 89, 562 legimus: *illa* admiratione liberatus sum, *quod* semper admirari solebam; similiter apud Horatium (Sat. I, 5, 58): „*Illuc* praevertamur, amatorem *quod* amicae Turpia decipiunt caecum vitia.“ Cf. Beier. ad Off. II, 20, 70. Substantivis *negligentiae* et *perfidiae* respondet enuntiatio causalis, ut Verr. I, 40: „*non negligentia* mea fore, ut multa praeteream, *sed quod* alia testibus *integra* reservari velim.“ Sententia igitur huius loci haec est: Ex illa negligentiae et perfidiae offensione oritur tarditatis vituperatio; ex hac, *quod*, causa non cognita, turpissime dicunt, inertiae.

Initium capituli 26 ab aliis aliter explicatum est. Ego Ellendto assentior, nisi *quod* sententiam, a qua scriptum discrepat, non tam interpreter *mente dicentis praeformatam*, quam potius eam, quam quis defendat scriptoris fuisse. Ablativus *quibus additis* potest aut causal is esse aut temporalis. Ad tempus equidem eum refero. Dicit igitur Tullius: haec verba cum addita sunt, tum defenditur, sententiam scripti (ab initio per se) perspicuum fuisse. Qui casum causalem hic accipiunt, aut *fuisse* putant idem valere, *quod factum esse* (ut Wolffius,) aut idem hic statuant necesse est *attractionis genus*, de quo egit Kruegerus, V. D. (grammat. Untersuch. 3, p. 151 et 385), ut sententia sit: *quae si addita essent, sententiam perspicuum futuram fuisse.* Quam interpretationem ne probem, impedit usus Tullianus, qui vix in aliis verbis, quam in verbo *posse* hanc enallagen, quam dicunt, admittit. Cf. Schulz. v. d. Bed. d. lat. Temp. p. 46.

C. 50, 452 attractionis genus in verbis: „*sed illa quaerenda, quae ab accusatore et defensore argumenta ad id, quod in iudicium venit, spectantia debent afferri,*“ non id est, quod existimat Ellendtus, laudans exempla, quae contulit Matthiae; sed aliud quoddam, quod accuratissime explicatum est a Kruegero (gramm. Unters. 3, p. 185). Potest hoc exemplum paucis illis adiungi, in quibus dubitari non potest, quin, etiam ubi eosdem casus in utroque enunciato et primario et secundario habemus, attractio quaedam locum habere possit, de qua re vid. Krueger. l. c. pag. 187. De συγχύσει nemo, puto, cogitabit. Cf. Kuehner. ad Tusc. IV, 27.

C. 51, 156. Quoties hunc locum legi, non potui non assentiri Pearceo, „sed tamen criminum multitudo est et defensionum, non locorum infinita“ scribenti. Primum enim si concedimus, tot esse crimina, quot res reo obiciantur, concedamus etiam necesse est, totidem horum criminum esse defensiones; deinde ex paucis, quos commemoraverit, locis et crimina et defensiones petendas esse, paullo ante §. 155 his verbis docuit ipse Cicero: *argumenta et criminum et defensionis revocentur oportet ad genus et ad naturam universam.* Particula et quam facile post *est* excidere potuerit, nemo non videt. (Kritz. ad Vell. Patrc. II, 56, 1), praesertim si scriptum erat in codd. *multitudost*, de qua scriptura vid. Wagner ad Virgil. T. V. p. 454. Illa ubi exciderat, reliqua orationis mutatio paene necessaria erat.

C. 39, 162 recte Ellendtus comma delevit, quo post *opere* Muellerus inciderat. *Ablativus uno opere* coniungendus est cum participio *tudentibus*. Insolens ea est, quam Muellerus defendit, verborum continuatio.

C. 42, 178 olim scriptum erat: *Haec ut et properans et apud doctos et semidoctus ipse percurro.* Alii aliter haec verba exhibuerant. Ellendtus scripsit: *Haec et properans ut apud doctos et semidoctus ipse:* putat enim, causam reddi, cur properet, duplēm, alteram, quod apud doctos in re nota morari non sit opus; alteram, quod ipse quippe semidoctus imperfectam eius notitiam habeat. Mihi semper altera particula et supervacanea esse videbatur, qua eiecta, nullam videntur haec verba habere offensionem. Sententia est: *Haec, quae de locis doceri solent, percurro, i. e. breviter pertracto, cuius rei duae sunt causae, una, quod properare licet apud doctos, quibus usus tantum mei monita quaedam tradenda sunt (c. 41, 175); altera quod semidoctus sum ipse, cum ea dicam, quae ipse nesciam (c. 7, 50, coll. c. 1, 4).* Ad usum particulae *ut simillimum est illud Horatii (Epist. I, 7, 41): ut neque planis Porrectus spatiis nec multae prodigis herbae.* Ipse Cicero (Tusc. IV, 6, 12): *cum laetitia, ait, ut adepta iam aliquid concupitum, efferatur.* Ut, pro utpote positum (Schmid ad Hor. I. c.), efficit, ut causa magis etiam eluecat. De usu pronominis *aliquis* cur Ellendto assentiar, exposui in comm. de pron. lat. p. 42. Simile confusionis illarum particularum exemplum habemus Tusc. IV, 45.

C. 45, 190: *Neque enim facile est perficere, ut irascatur ei, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare.* Vix potest vera esse Ellendti

horum verborum interpretatio, qui *id* significare putat, *irascatur necne*: vult enim Antonius, iis ipsis sensibus oportere permotum esse oratorem, ad quos adducere velit iudices. Debet igitur ipse irasci. Magis placeret Muelleri ratio, pronomina *ei* et *cui* neutra esse statuentis, nisi Ellendtus hunc dative illorum pronominum usum praefracte negasset. Neque id iniuria, antiquum usum si quaerimus (Reisig's lat. Sprachw. §. 545, 6.) Nihil igitur videtur restare, quam ut scribamus: *perficere, ut irascatur rei.* Tum *id* explicandum est ex substantivo *rei*, quod ibi fieri necesse est, ubi neutrum ad communem vel universam notionem (Madv. ad Fin. III, 6, 21) refertur. Ita, ut uno exemplo utar, Fin. V, 15, 57: „*Ea vita expeditur, quae sit animi corporisque expleta virtutibus, in eoque summum honum ponit necesse est.*“ Non discrepat Graecorum ratio. Plat. Alcib. I, 42: πῶς οὖν λέγεις περὶ ἀνδρείας; ἐπὶ πόσῳ ἀντοῦ δέξαιο στέρεσθαι; — *Rei* restitui potest geminatione literae *r*, cuius emendandi subsidii insigne vide exemplum apud Heinrich. ad orat. part. ined. p. 96.

C. 53, 212. Multis coniecturis, quibus locum desperatum emendare studuerunt viri docti, meam, qualiscunque est, adiucere liceat. Ut §. 214 misericordia iudici, ut §. 216 lenis aut vehemens oratio contrariis iudicis commotionibus *inferri* potest: ita hic *aliquid animi inferri* posse puto lenitati. Nec *influendum est* igitur, quod rationi grammaticae repugnat, nec quidquid in eius locum excogitarunt viri erudit, sed *inferendum est* scribendum esse censeo, quod quam prope absit a literarum illius vocabuli ductibus, nemo est quin videat.

C. 58, 256 *elevat adversarium* non est, quod vult Muellerus, *gradu movet, loco pellit*; sed potius *auctoritatem eius minuit*, ut a Livio (XXVI, 27) index primo elevatus esse dicitur.

C. 60, 244, 245. Tria potissimum videntur esse, quae hunc locum redditant paullo impeditiorem. Primum enim quaeri potest, quid sibi velint verba: *Non me Hercule in mentem mihi quidem venit*; deinde, quinam hic dicantur *dicaces*; denique, si unum discrimen allatum sit verbis: *Hoc, opinor, primum*, quodnam sit illud alterum, quod huic primo respondeat. Ad primum illud quod attinet, cum Muellerus verba illa ita explicasset: *Non mihi quidem in mentem venit, quale discrimen sit*; Ellendtus suspecta ea sibi videri dixit, quoniam et omnino id ei in mentem venisset, et orationis perpetuitas his verbis

interiectis nequidquam esset interrupta. Putant, ut videtur, VV. DD., *venit* hic praesens esse; mihi videtur esse perfectum. Fatetur non sine admiratione aliqua, nondum sibi in mentem venisse, hi amici qui different ab oratoribus. Deinde verba: „*sunt enim dicaces*“ Muellerus putat significare, „cum omnes sint dicacissimi“ ut et ad oratores et ad amicos pertineant; quasi vero ipsa eorum dicacitas prohibere eum potuerit, ne, qui distinguerentur, quaereret, aut ita fuerit dicacitas omnium horum virorum communis, ut de illo discrimine ne cogitare quidem potuerit. Reete Ellendtus dicaces hic Vargulam et Granium dici putat. Abrupta oratio redit ad superiora. Sententia igitur haec est: „*sunt enim dicaces*, ut omnino ab oratoribus illis dicacibus distinguendi sint.“ Denique duabus rebus ait differre dicacem oratorem a ceteris, qui dicaces putentur, primum temporis ratione et dicacitatis moderatione et temperantia et raritate dictorum, deinde eo, quod cum causa dicat, ut proficiat aliquid. **Pri-**
mum ab initio positum non excipit *deinde*. Leve hoc est anacoluthon (Beier. ad Off. I, 14, 44; 28, 100). Scribere volebat: „*deinde*, ut cum causa dicat.“ Exempla allata orationis tenorem interruperunt. Evidem totum locum ita verterim: Wie wollen wir also von den Rednern den Granius oder Vargula unterscheiden? — Das ist mir wahrlich noch nicht in den Sinn gekommen! — Sie sind nemlich (ja) beide witzig; keiner mehr, als Granius. Dadurch, glaube ich, zuerst, dass wir (Redner) nicht nöthig haben u. s. w.

C. 61, 249. Mire hoc loco Muellerus *omnia* explicat *omnia huius generis*, allato loco e Fin. V, 15. Non animadvertisit V. D., ibi scriptum esse: *quae* (i. e. et haec, et huius generis) *omnia*. Sententiam hanc esse appetet: quamquam non *omnia* iisdem verbis, ut hoc, efferruntur, ex iisdem tamen locis nascuntur *omnia*. Opponuntur sibi pronomina *hoc* et *omnia*, et §. 250 nullum, legimus, esse genus ioci, quo non ex eodem severa et gravia sumantur.

C. 68, 275. Si Ellendtus non *Antonium* hic, sed C. Julium Caesarem Strabonem loqui meminisset, non vituperasset, opinor, eos, qui aut Q. Metellum Nepotem, qui consul fuit a. u. 656, aut Numidicum, qui a. u. 645 consulatum gessit, eum, qui commemoratur, delectum habuisse arbitrii sunt; Caesarem enim a. u. 664 aedilem factum (Interpr. ad Or. II, 5) annoque fere 628 natum esse (Ellendti hist. eloq. Rom. p. LXXXI) constat. Numidicum villam Tiburtinam habuisse, id saltem ex c. 65 intelligitur.

C. 78, 516. Laudat Ellendtus quae de forma adverbii *equidem* copiose disputaverit Kritzius ad Sallust. Cat. 51, 20; ex quo colligas, probare virum doctissimum propositam ibi a Kritzio sententiam, qui ut doceret, hoc adverbium ex pronomine *ego* et particula *quidem* ortum esse, id quod praeter eos, quos ipse nominat, non multo post Zumptius quoque (ad Verr. IV, 58, 85, coll. Off. I, 42) statuit, eo confugit, ut, ubieunque aut cum aliis personis praeter primam, aut cum plurali coniunctum esset, *mea quidem sententia* id significare contuleret. Kritzio idem fere accidit, quod O. M. Muellero, quem acriter vituperat. Ut hie, quae ad Or. I, 24 de adverbio *equidem* scripserat, ipse postea improbabavit, contraria defendens ad Sest. 57: ita ille meliora mihi quidem videtur tradidisse ad Sall. Jug, 10, 6, ubi Handii (Tursell. II, p. 426) comprobat sententiam. — Hoc loco *equidem* primam personam non magis aliis opponit, quam Verr. IV, 58, quamquam ibi Zumptius, Ciceronem suam personam bonis iis viris, quos nominaverit, opponere putat. Illie cetera Verris fulta uni flagitio opponuntur: hic isti, qui nullam arti oratoriae operam dederunt, homini in primis diserto. Quamquam igitur prima persona hic loquitur, tamen, ad eam *equidem* pertinere, vix recte dici potest. — Dolendum sane est, in iis locis omnibus, de quibus viri docti inter se dissentunt, incertum esse, quid scripserit ipse Cicero. Fin. III, 2, 9 fluctuant critici inter *et quidem* et *equidem*, quorum utrumque praebent libri MSS. Madvigius in verbis: „sic *equidem* diligentissime saepiusque ista loquemur;“ neque *sic* cum ceteris cohaerere, neque *equidem* quidquam significare putat. Sed illud *sic* cur non id, quod ex superioribus efficitur iisque consentaneum est (Kritz. ad Sall. Cat. 7, 6), significare, *equidem* autem vim, quam habet, affirmativam retinere possit, me non videre fateor. Etiam in oratione Sest. (c. 57), ubi alii *equidem audiebamus*, alii *equidem audiebam* probant, incerta res est. Madvigius (opusc. Acad. p. 497), Muellerum refutaturus, plurali de se uno Ciceronem in orationibus non uti ponit. Sed tamen idem Cicero paullo ante (c. 56) scripsit: *de nostris incendis et ruinis; exspectationi nostrae;* ut potius Ramshornio (Gramm. Lat. p. 659) assentiamur, ibi plurali opus esse docenti, ubi aut publica auctoritate orator aut summa gravitate de se ipse loquatur. In ea denique particula orationis pro Flacco habitae, quae capiti 2 ex cod. Ambros. nunc inserta est, et Maius et Peyronus perspicue scriptum invenerunt: *qui equidem versatus est.*

Mutarunt alii hoc *equidem* in *quidem*; retinuerunt Beierus et Klotzius, quamquam ille maluerat corrigere. Definiri nihil potest; „pessumdatos enim illos versus esse,” testificantur ambo viri praestantissimi, qui codicem ipsi inspexerunt. — Quae cum ita sint, restat, ut Mosero (ad Tusc. V, 55) et Forbiger (ad Virg. Aen. V, 56), qui vocabulum *equidem*, cum ortum sit ex *e* intensivo et particula *quidem*, tamen non videri a Cicerone nisi cum prima persona coniungi arbitrantur, ita assentiamur, ut ne apud hunc quidem ubique ad ipsam personam primam referendum esse, sed interdum, id quod etiam hoc loco verum esse vidimus, ad quamlibet sive personam sive rem, in qua maior quae-dam vis insit, alii vel personae vel rei opponendam adhiberi existimemus.

C. 78, 517 vulgo scribitur: *in qua* (oratione) *non vis potius, sed delectatio postulatur*: in quibus verbis aut *potius* videtur cum verbo *postulat* coniungendum esse, ut particula *sed* corrigendi vim habeat (Kritz. ad Sall. Jug. 100, 4), aut anacoluthi genus est Graecorum simile, ex duarum constructionum confusione ortum, de quo vid. Matth. gr. §. 455, not. 3. b. Ernesti, deleto vocabulo *potius*, *orationem* hic interpretatur de exordio, orationis parte, quam ego interpretationem probarem, si aut scriptum esset: *in ea oratione, in qua*, ut c. 51, 158, c. 81, 531, aut *oratio* non aperte opposita esset *ipsi illi gladiatorio vitae certamini*, quod de ludi gladiatorii *initio* explicari non potest. Nunc placet omnino, quod ab Orellio et Ellendto receptum etiam libris MSS. satis confirmatum est: *in qua non vis potius, quam delectatio postulatur*. Manifesta enim in his verbis inest comparatio, quae qualis sit intelligetur, ubi de formula dicendi *non potius quam*, de qua tacent grammatici, paulo accuratius disputaverimus. Habet haec formula, ex parte saltem, similitudinem cum notiore illa: *non magis quam*, quam plures fuerunt, qui subtilius illustrarent. Liceat iis, quae ab aliis proleta sunt, meam qualemque rationem adiicere. — *Non minus, quam* ibi tantum dici potest, ubi rem, quam ponimus, ab alia, quacum confertur, *non vincit aut superari* nobis persuasimus; *non magis* autem, *non plus, non potius, quam*, ubi id, de quo loquimur, alterum illud, quocum comparatur, *non vincere aut superare* cogitamus. Ubique vero, qui non vincitur ab altero, is par ei habetur; qui non vincit alterum, ei aut par ille est, aut ipse ab illo vincitur. Quo fit, ut *non minus, quam* semper respondeat nostro: *eben so sehr, als; non magis, quam* non item. Videndum enim est,

res, quacum alia contenditur, utrum negetur, an affirmetur. Si negatur, simplex est ratio: si enim id, quod excellit in aliqua re sive bona sive mala, locum non habet, ne id quidem poterit, quod ei postponendum esse dicitur. Semper igitur idem est, quod nostrum: *eben so wenig, als.* Tusc. III, 5: „Animus in aliquo morbo non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est.“ Si affirmatur; ubi aequatur una res cum altera, nec ab ea superatur, ibi vertitur *eben so sehr, als*, ita tamen, ut notiones, quae inter se comparantur, locum mutent, cum posteriori non minor, quam priori, vis tribuatur; (Caecil. 2: „Haec accusatio mea non potius accusatio, quam defensio est existimanda,“ *eben so gut für eine Vertheidigung, als für eine Anklage*); ubi vero vinci putatur ab altera, significat nostrum: *nicht so sehr, als.* Or. II, 29: neque te, Antoni, si quid non dixeris, existimabimus non potuisse potius, quam a Crasso dici maluisse, nicht so sehr es nicht gekonnt, als lieber gewollt habest. cf. Or. 50*). — Ex grammaticis omnium accuratissime, quod sciam, de his dicendi formulis egerunt Ramshornius et A. Grotfendus: quorum ille, ubi de aequalitate duorum membrorum inter se comparatorum loquitur, formulas *non minus, quam et non magis, quam* aperte inter se confundit; huic id assentiri non possumus, neglecta utriusque formulae vi propria, omnem usum ex eo pendere, utrum orationis membrum nobis notum sit. Videntur vir egregius, cuius praematuram mortem satis deplorare non possumus, hanc viam ideo ingressus esse, quod locum Terentii impeditissimum (Hec. IV, 4, 25) ita facillime expediri posse arbitraretur. Hunc tamen iam Donatum recte explicasse mihi persuasi. In verbis: „non tibi illud factum minus placet, quam mihi“ particula *non* ad totum enunciatum, *minus* autem ad unum verbum *placet* referendum est. — Denique ut eo, unde deflexit, redeat oratio, eius loci, quem nunc tractamus, haec est sententia: in qua non tam vis, quam delectatio postulatur. Id enim, quo benevoli beneque existimantes auditores efficiantur, in totam orationem confundendum esse, cum aliis locis, tum hoc ipso capite docet Tullius.

*) Videtur hoc voluisse Ramshornius (Gr. Lat. p. 306), cum scriberet, *non legibus magis, quam natura* apud Sallustium (Cat. 9) significare, durch den natürlichen Trieb eher noch mehr, (als durch die Gesetze).

C. 78, 518 in aliis libris scribitur *extrinsecus alicunde*, in aliis *extrinsecus aliunde*. *Aliunde*, quamquam plurimum a codd. videtur auctoritatis habere, una voce damnant omnes, quoniam alteri adverbio plane sit ταυτολόγον. Sed si Tullius ipse (Or. I, 42) *extrinsecus ex alio genere* dicit, num hoc minus ταυτολόγον putandum est? *Aliunde* nihil aliud est, quam *ex alio genere*, quod genus si illic est philosophiae, hic est causarum. Vid. de tautologis a Cicerone admissis Beier. ad Off. I, 45, 40.

C. 78, 519. *Sic et facile reperietur. Sumentur enim ex iis rebus.* Hic olim a singul. ad plur. Ciceronem transisse arbitrati sunt, cuius transitus simile exemplum habemus Or. III, 14, 53: „*Quem dicentem intuentur? Qui distinete — dicunt.*“ Sed etiamsi ex codd. *sumetur restituendum* est, quod fecit Ellendtus, tamen, cum principia cum rebus, quae in iis tractantur, facile possint permutari, ad exordia omnia, quae hic praecipiuntur, sunt referenda. Docet enim Cicero, causa perspecta quantum ad principia quaerenda valeat. Principium enim primum quidem facile reperietur, deinde momenti aliquid afferet, denique ex ipsa causa effloruisse videbitur. Sic apparet, quid sibi velit *et ab initio periodi positum*. Sequebatur: *et momenti aliquid afferet.* Pluribus interpositis mutata est verborum conformatio. Cf. Ott. Exc. III, ad Fin. I, 6, 19, p. 380. — *Efflorescendi* verbum non est, quod vituperemus. Ut hic ex causa principium orationis, ita Or. I, 6, 20 oratio ex cognitione efflorescit, velut Lael. 27 utilitas ex amicitia. — Denique in verbis *non modo non* alterum *non ignorare nonnullos libros*, neque id deterius esse, monet Ellendtus. Cur non sit deterius, vix satis perspicitur ex iis, quae docet V. D. ad Or. I, 50, 56. Ibi *non modo* vult *non dicam*, οὐ δήπου, significare, quod itidem alii fecerunt, nec ab ullo scriptore *non modo pro non modo non* positum esse defendit, quod idem pro certo ponit Klotzius (ad Tusc. II, 5, 14). Concedo, quod queritur Ellendtus, Klotzium, virum de Ciceronis libris optime meritum, non satis perspicue sententiam suam explicasse; sed tamen eum, nisi omnia me fallunt, verum vidisse arbitror. Videtur enim vocabulum *modo* modum rei ponere, i. e. certis eam terminis circumscribere. *Modus*, ut Doe derlini (Synon. T. V, p. 74) verbis utar, iustus modus est ματ' ἔξοχήν; fines igitur constituit, extra quos egredi non licet. Modum autem ponere in sermone cum praecipue sit eius ipsius, qui loquitur, ita factum est, ut *modo* et

non modo ad cogitationem dicentis vulgo referrent eique vim, quam dicere solemus, subiectivam tribuerent, ut *modo* esset *id tantum dico vel dicam, non modo* autem, *non dico, vel non dicam.* Hoc per se recte factum esse, negari non potest; id unum tamen adiiciendum est, in formula *non modo* negationem *non non ubique* videri cum vocabulo *modo* cohaerere, sed saepe etiam cum alia aliqua totius effati notione arctius copulatam esse. Quodeunq[ue] autem vocabulum attingit, sive negandi sive aliud quodpiam; semper significat: ut modum ponamus, et aut in maiore aliqua aut minore re consistamus. Pauca exempla totam rem illustrabunt. Ac primum quidem *non modo* ita poni statuimus, ut adverbium *modo* cum ipsa negatione coniungendum sit. Quod si sit, aut gradatio in hac formula inest (ich will nicht bloss sagen, nicht beschränken auf das Kleinere), aut descensus a maiore ad minus (ich will nicht sagen oder beschränken auf Grösseres). Illius generis exemplum legimus N. D. III, 25, 65: „Qui tantus error fuit, ut perniciosis etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur“ (Beier. ad Off. III, 5, 25): huius vero Manil. 22: „quae civitas est in Asia, quae non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militis animos ac spiritus capere possit?“ (Cf. Beier. ad Off. III, 14, 18)*). Altera ratio haec est, ut *modo* non cum negatione, sed cum alio quopiam verbo copuletur. Hanc agnoscamus, ubique alterum *non* omissum putatur. Omitti autem alteram negationem in iis sententiis, in quibus utriusque membra negantis unum idemque praedicatum esset, multi fuerunt, qui contendenter**). Nos ea exempla, in quibus *non modo* non plene dictum est, sive affirmet posterior enunciatio pars, sive neget, omnia ei, quod supra illustravimus, generi subiicienda esse censemus. Ex magno eorum numero unum eligere liceat. Livius IV, 5, „Numam, dicit, non modo non patricium, sed ne eivem quidem Romae regnasse, i. e. Numa habe, er wolle nicht sagen (nicht dabei stehen bleiben oder darauf beschränken), nicht als Patricier, nein, nicht einmal als Bürger zu Rom regiert.“ His igitur exemplis ex altero, quod ponimus, genere prorsus exem-

*) Accuratissima est Spaldingii de ea re disputatio in Mus. ant. stud. I, p. 68.

**) Videtur his Klotzius quoque quodam modo assentiri (ad Tusc. I, 36, 87); sed videtur tantum, si ea diligentius perpendimus, quae docuit ad Tusc. II, 5, 14.

ptis, primum ea relinquuntur, in quibus utrumque membrum ita negatur, ut una grammaticis negatio eaque in posteriore membro posita sufficere videatur. Nos adverbium *modo*, a negatione diremptum, cum verbo subsequente coniungimus, cui tanquam minori aliud tanquam maius quiddam opponitur. Exemplum sit Tusc. I, 56, 87: „Mortuorum non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret, nicht, um nur (oder um wenig) zu sagen, der Vortheile des Lebens, nein, nicht einmal des Lebens selbst entbehrt irgend Einer der Verstorbenen.“ Deinde ii explicandi sunt loci, in quibus altera totius sententiae pars affirmativa est. Vexatissimus huius generis locus est Catil. I, 5, 8: „Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo audiam, sed etiam videam planeque sentiam, was ich nicht, ich will nur sagen (um nur wenig zu sagen), hörte, sondern auch sähe und ganz und gar wahrnahme.“ Ad locum autem, quem nunc ipsum tractamus, quod attinet, mihi quidem non videtur hic alterum *non* abesse posse, cum paullo post per ἐπεξήγησιν sequatur: „nec in alias causas posse transferri,“ quod nihil aliud esse potest, quam *et non modo non*.

C. 84, 541. Verbis: „Laudationes, quibus in foro utimur,“ Ellendtus putat causas iudiciales significari, in quibus aut inter agendum aut in testimonio dicendo locus daretur ad laudem certorum hominum exspatiandi. Mihi haec verba totum videntur laudationum genus declarare, cui subiecta sunt et testimonia et orationes funebres. De testimoniis in foro dictis cf. Or. II, 11; de orationibus funebris in foro habitis locus notissimus est Polyb. VI, 53, quem interpretatus est Eichstadius de Imagg. Rom. 1, p. 38. Utrumque harum laudationum genus non ita ornari sinebat orationem, ut ea, quae apud Graecos erat, hominum laudandorum consuetudo.

C. 87, 555. Scripsit Ellendtus *cui responderint pro quid responderint*, hoc bardi et stulti esse putans, non meminisse, *quid* dixeris. Mihi vero magis etiam bardi videtur esse, ne meminisse quidem, *cui argumento* iam responderis. Accedit, ut primum quidem antithesis: *quid supersit*, hic quoque *quid* potius, quam *cui* requirat: deinde ut illud *cui* dubitem num Ciceronis aetate in usu fuerit. Vid. ad c. 45, 190. Roth. ad Tac. Agric. Exc. 18.

Haec hactenus. Quae si non plane improbabuntur, cetera, praesertim quae ad I. I. et III. annotavi, alias cum eruditis harum rerum iudicibus communicabo.

Jahresbericht.

Die vacante zweite Professur am Gymnasium hat bis jetzt noch nicht wieder besetzt werden können. Höchst angenehm ist es mir, melden zu können, dass Herr Doctor **Harries**, der bisher als Hülfslehrer mit gutem Erfolg gewirkt hat, den Unterricht, wie er ihn im verflossenen Lehrjahr ertheilt hat, auch im folgenden fortsetzen wird. In unserm *Lehrplan* ist dadurch jede Lücke ausgefüllt. Er bleibt daher, bis die Entscheidungen, die wir vertrauensvoll erwarten, erfolgt sein werden, vorläufig unverändert.

Die wichtigste neue Einrichtung, die mit Ostern bei uns eintreten wird, ist die Einführung regelmässiger *Turnübungen* für unsere sämmlichen Schüler, unter der Leitung eines geschickten Turnlehrers. Ueber die nähere Einrichtung derselben werde ich den Eltern, die sich deshalb an mich wenden, gern weitere Auskunft geben.

Aus dem vorjährigen Programme ist es bekannt, dass damals die abgehenden Selectaner **Mommsen**, **Bette** und **Meyer** als Bewerber theils um das **Gähler'sche**, theils um das **Schröder'sche** Stipendium geprüft worden waren. Die Entscheidung über das **Gähler'sche** Stipendium ward vom Herrn Conferenzrath **Donner**, Ritter vom Dannebrog, als erstem Administrator desselben, nach gehaltenen Abschiedsreden auf dem Hörsaal bekannt gemacht. Dem Abiturienten **Mommsen**, aus Oldesloe, ward dieses bedeutende Stipendium (jährlich $166\frac{2}{3}$ Rthlr.) auf die nächsten drei Jahre conferirt. **Bette** erhielt das grössere **Schröder'sche** Stipendium (jährlich 100 Rthlr.), **Meyer** eine

ausserordentliche Unterstützung aus den Ueberschüssen der *Schröder'schen Stipendien* (jährlich 25 Rthlr.), beide ebenfalls auf drei Jahre.

Wir haben zwei *Schröder'sche Stipendien* von gleicher Grösse. Das Eine ist ausschliesslich für einen Theologen, das andere abwechselnd für einen Juristen oder Mediciner bestimmt. Für das theologische fand sich um Ostern kein Bewerber; um Michaelis ist es dem Abiturienten *Fehrs* auf drei Jahre verliehen worden, der jetzt in Kiel Theologie und Philologie studirt.

Die *Gymnasialbibliothek* verdankte auch im verflossenen Jahre der Güte des Herrn Conferenzraths und Prof. *Schumacher*, Commandeurs vom Dannebrog und D. M., Ritters mehrerer Orden, die Fortsetzung der astronomischen Nachrichten. Herr Senator *Hesse* hieselbst machte ihr ein sehr wichtiges Geschenk mit den neu entdeckten Denkmälern von Nubien, an den Ufern des Nils von der ersten bis zur zweiten Katarakte; Fortsetzung des grossen französischen Werkes über Egypten, von *F. C. Gau*. Stuttg. u. Tüb. 1822. (In-schriften, Tafel 1—10; 11 Vignetten mit kurzer Beschreibung; Rupfertafeln 1—50, 52, 54—56, 58—55, 60 u. 62). Herr Justizrath und Prof. *Molbeck* in Kopenhagen erfreute uns durch seinen Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibel-Oversættelser fra det XVI^{de} Aarhundrede. Kiöbenh. 1840. Herr Doctor med. *Wolter*, ein früherer Zögling unserer Anstalt, bewies uns seine fortdauernde Theilnahme durch Mittheilung seiner Augural-Dissertation de prostatoncis. Kil. 1844. In diesen Tagen erhielten wir von Herrn *Sass*, zweitem Lehrer an der Waisen- und Freischule hieselbst: Dessen Rechenbuch für Volksschulen. Alt. 1840; Beitrag zu einem zweckmässigen Rechenunterricht. Ib. 1841; und Erstes Uebungsbuch im schriftlichen Rechnen. Ib. eod. — Für alle diese uns höchst angenehmen Geschenke wiederhole ich meinen wärmsten Dank.

Unsere Vorbereitungsklasse zählt 12, Tertia 10, Secunda 10, Prima 9, Selecta 15 Schüler. Ostern 1844 blieben 12 Selectaner bei uns zurück. Zu diesen wurden 4 neu aufgenommen. Dadurch stieg die Zahl auf 16. Um Michaelis wurden mit Zeugnissen der Reife zur Universität entlassen:

Ernst Johann Albert von Bertouch,
aus Slagelse,

Franz Georg Heinrich Fahle,
aus Altona,

und

Adolph Heinrich Fehrs,
aus Garstedt.

Ein Anderer verliess wegen häuslicher Verhältnisse das Gymnasium.
Zu den zurückgebliebenen 12 Selectanern ward Einer neu aufgenommen.
Jetzt verlässt uns mit dem Zeugnisse der Reife:

Theodor Lorentzen,
aus Altona,

dem aus genügenden Gründen die öffentliche Abschiedsrede um so eher hat erlassen werden können, da er bei Gelegenheit des letzten Geburtstages Sr. Majestät des Königs als Redner aufgetreten ist.

Ich habe daher diesmal nur die *öffentliche Prüfung* unserer 5 Klassen anzukündigen, und wünsche Nichts sehnlicher, als dass wir bei derselben durch eine recht zahlreiche Versammlung theilnehmender Schulfreunde erfreut werden mögen. Die Prüfung wird am 16. März Vormittags von 9, Nachmittags von 3 Uhr an in folgender Ordnung angestellt werden:

9—10½. Selecta. **E.** Sophokles. **F.** Geschichte. **S.** Französisch.

10½—12. Prima. **F.** Lukian. **O.** Mathematik. **H.** Cicero.

12—4. Secunda. **O.** Religion. **H.** Xenophon. Caesar.

3—3½. { Tertia u.
Quarta. **P.** Gesang. **A.** Religion.

3½—4¼. Tertia. **Fm.** Griechisch und lat. Metrik.

4¼—5. Quarta. **A.** Latein und deutsche Sprache. **Kr.** Rechnen.

Im Namen des Lehrer-Collegiums lade ich zu dieser Schulfierlichkeit Se. Excellenz, unsern verehrungswürdigen Herrn Protogymnasiarchen, die übrigen Mitglieder des hochansehnlichen Gymnasiarchal-Collegiums, den hochlöblichen Magistrat, das ehrwürdige Ministerium, die bürgerlichen Collegien der Stadt, die Eltern unserer Schüler, so wie Jeden, der sich für Wissenschaft und wissenschaftliche Bildung interessirt, ehrerbietig ein. Jeder Beweis der Theilnahme, die dem stillen Wirken der Schule von unsren Mitbürgern geschenkt wird, ist uns höchst erfreulich.

Sectionen - Tabelle.

Stund.	Montags.	Dienstags.	Mittwochs. Selecta.	Donnerstags.	Freitags.	Sonnabends.
8- 9	O. Theologie.	O. Theologie.	Fm. Physik.	Sn. Dänisch. (I.)	Sn. Dänisch. (II.)	F. Philosophie.
9-10	E. Cicero.	E. Cicero.	E. Cicero.	E. Lat. Stil.	E. Latein. Stil.	E. Rhetorik.
10-11	E. Thukydides.	E. Thukydides.	E. Thukydides.	E. Griech. Gr. u. Schr.	E. Sophokles.	E. Sophokles.
11-12	F. Geschichte.	F. Geschichte.	F. Geschichte.	F. Sueton.	F. Sueton.	Fm. Englisch.
12- 1				O. Mathematik. (II.)	O. Mathematik. (II.)	
2- 3	E. Horaz.	E. Horaz		O. Hebräisch.	O. Hebräisch.	
3- 4	S. Französisch.	S. Französisch.		O. Mathematik. (I.)	O. Mathematik. (I.)	
8- 9	F. Plutarch.	F. Plutarch.	O. Religion.	H. Cicero.	H. Cicero.	Fm. Englisch.
9-10	O. Religion.	O. Religion.	Fm. Physik.	H. Homer.	H. Homer.	F. Plutarch.
10-11	F. Livius.	F. Livius.	F. Griech. Gr. u. Schr.	F. Geographie.	F. Geographie.	F. Latein. Stil.
11-12	O. Hebräisch.	O. Hebräisch.	E. Lat. Stil.	O. Mathematik.	O. Mathematik.	H. Cicero.
12- 1				Sn. Dänisch.		
2- 3	S. Französisch.	S. Französisch.		F. Geschichte.	F. Geschichte.	
3- 4	O. Deutsche Gramm.	H. Deutsche Luff.		F. Virgil.	F. Virgil.	
8- 9	S. Französisch.	S. Französisch.	Kr. Rechnen.	Fm. Ovid.	Fm. Ovid.	O. Religion.
9-10	F. Geschichte.	F. Geschichte.	O. Religion.	Fm. Geographie.	Fm. Geographie.	O. Mathematik.
10-11	O. Religion.	O. Religion.	H. Cicero.	H. Cicero.	H. Cicero.	H. Lateinschreiben.
11-12	{ H. Xenophon.	{ H. Xenophon.	{ H. Xenophon.	A. Deutsche Spr.	A. Deutsche Spr.	P. Singen.
	{ Kr. Rechnen.	{ Kr. Rechnen.	{ Kr. Zeichnen.			
12- 1			P. Singen.			
2- 3	H. Cäsar.	H. Cäsar.	Sn. Dänisch.	Kr. Schreiben.	Kr. Zeichnen.	A. Religion.
3- 4	H. Lat. Gramm.	Fm. Naturgeschichte.		{ H. Gr. Gr. u. Schr.	{ A. Homer.	{ Fm. Lat. Gramm.
8- 9	Fm. Naturgeschichte.	Fm. Naturgeschichte.	A. Deutsche Spr.	{ Kr. Rechnen.	{ Kr. Kaufm. Rechn.	{ O. Mathematik.
9-10	Fm. Geschichte.	Fm. Geschichte.	A. Religion.	A. Nepos.	A. Homer.	{ Fm. Lat. Lesebuch.
10-11	A. Religion.	{ A. Lateinschreiben.	Fm. Lat. Lesebuch.	Kr. Rechnen.	Kr. Rechnen.	Fm. Lat. Lesebuch.
11-12	Kr. Schreiben.	Kr. Rechnen.	Kr. Zeichnen.	S. Französisch.	S. Französisch.	P. Singen.
12- 1			P. Singen.			
2- 3	{ Fm. Griechisch.	{ Fm. Griechisch.		Fm. Geographie.	Fm. Geographie.	
	{ Kr. Rechnen.	{ Kr. Schreiben.		{ Fm. Griechisch.	{ Fm. Griechisch.	
3- 4	Fm. Lat. Dichter.	A. Nepos.		{ Kr. Kaufm. Rechn.	{ Kr. Kaufm. Rechn.	
8- 9	A. Religion.	A. Religion.	S. Französisch.	Kr. Rechnen.	A. Religion.	Kr. Rechnen.
9-10	A. Deutsche Spr.	A. Deutsche Spr.	Kr. Schreiben.	Kr. Geographie.	A. Latein.	A. Latein.
10-11	Kr. Rechnen.	Kr. Rechnen.	Kr. Naturgeschichte.	A. Geschichte.	Kr. Geographie.	Kr. Naturgeschichte.
11-12	A. Latein.	A. Latein.	S. Französisch.	Kr. Zeichnen.	A. Geschichte.	S. Französisch.
2- 3	Kr. Zeichnen.	Kr. Schreiben.		A. Latein.	Kr. Schreiben.	
3- 4	Kr. Declam. u. Lesen.	Kr. Lesen.		P. Singen.	A. Latein.	
					P. Singen.	

